

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ

В.М.КАРИМОВА

ИЖТИМОЙ ПСИХОЛОГИЯ

(дарслик)

*5140900 - “Касб таълими (иқтисодиёт тармоқлари бўйича)
бакалавриат ҳамда магистратура таълим йўналишлари учун*

ТОШКЕНТ – 2012

УДК: 616.6 (075)

КБК 88.5

К25

К25 Васи́ла Ка́римова. Ижтимоий психология. –Т.: «Fan va texnologiya», 2012, 172 бет.

Дарслик шахс ва жамият муносабатларини тизимли тарзда ўрганувчи психологиянинг муҳим тармоқларидан бири бўлган ижтимоий психология фанига бағишланган. Унда ижтимоий психологиянинг фундаментал муаммолари бўлмиш мулоқот, гуруҳлар ижтимоий психологияси, шахснинг ижтимоий-психологик сифатлари, унинг жамиятда ижтимоийлашуви, жумладан, иқтисодий ижтимоийлашуви жараёнлари, бошқарув психологияси асослари ва унинг татбиқий жабҳалари баён этилган. Ижтимоий психологиянинг предметига оид турли қарашлар, ривожланиш тарихига оид материаллар ҳамда ижтимоий-психологик жараёнларни ўрганиш усуллари ҳам китобда ўз ўрнини топган. Илк маротаба ахборот-психологик хавфсизлик масалалари ижтимоий психологиянинг предмети сифатида баён этилиб, турли коммуникатив хуружлар шароитида шахснинг ўзини ўзи ҳимоя қилиш шартлари илмий жиҳатдан асосланган. Зеро, олий ўқув юртларида таҳсил олаётган бакалавр-талабалар ҳамда магистрларнинг ижтимоий хулқ турли кўринишлари борасида аниқ билимларга эга бўлиши, юртимизда психологик хизматни ташкил этишга оид кўникма ва малакаларга эга бўлиши ўта долзарбдир.

СОЦИАЛЬНАЯ ПСИХОЛОГИЯ: Учебник для вузов // Автор: В.М.Каримова. – Т., 2012. – 190 с.

Заглавие: Министерство высшего и среднего образования Республики Узбекистан, Ташкентский Государственный экономический университет, В. Каримова.

Учебник по социальной психологии представляет собой систематический курс одного из важнейших отраслей психологии. В нем излагаются фундаментальные проблемы социальной психологии, такие как общение, социальная психология групп, социально-психологические качества личности, социальные условия ее социализации, в том числе, экономической, психология управления, а также прикладные ее аспекты. Дан обзор различных подходов к описанию предмета социальной психологии, исторические вехи ее развития, методы исследования социально-психологических феноменов. Впервые изложена суть проблемы социально-психологических аспектов информационно-психологи-

ческой безопасности и способов психологической защиты личности в условиях глобализации и информационной опасности. На сегодняшний день изучение социально-психологических механизмов общественного поведения личности в различных группах, формирование соответствующих навыков у студентов-бакалавров, а также магистрантов в деле организации социально-психологической службы в различных учреждениях является весьма актуальной.

SOCIAL PSYCHOLOGY: Textbook. For the students of higher schools // The author: *V.M. Karimova*. – T., 2012. – 190 p.

Title: The Ministry of higher and secondary special education Republic of Uzbekistan, Tashkent State University of economics, *Vasila Karimova*

The textbook on social psychology represents a regular rate of one of the major branches of psychology. In it fundamental problems of social psychology, such as dialogue, social psychology of groups, socially-psychological qualities of the person, social conditions of its socialization, psychology of management, and also its applied aspects are stated. The review of various approaches to the description of a subject of social psychology, historical marks of its development, and methods of research of socially-psychological phenomena is given. For the first time the problem of socially-psychological aspects of information-psychological safety and ways of psychological protection of the person in conditions of communicative danger is put. For today studying of socially-psychological mechanisms of public behavior of the person in various groups, formation of corresponding skills at bachelor's students in business of the organization of a service's social psychology in education institutions is rather actual.

Такризчилар:

- 1. Н.С. САФАЕВ** – психология фанлари доктори
- 2. Қ.Ҳ. АБДУРАҲМОНОВ** – иқтисод фанлари доктори, профессор

Ушбу дарслик Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2008 йил 28 февралдаги 51-сонли буйруғи билан нашр этилди.

ISBN 978–9943–10–780–9

© «Fan va texnologiya» нашриёти, 2012.

КИРИШ СЎЗИ ЎРНИДА

Юксак инфор­ма­цион-тех­но­ло­гия­лар асри бўл­миш ХХІ аср инсон оми­ли­га эътиборнинг кучайиши билан ҳам тавсифланади. Зеро, ўз руҳий кечин­ма­ла­ри­ни бошқариш, яқин­ла­ри билан самимий соғлом муносабатларда бўлиш истаги оддий фуқароларда кун сайин ор­тиб бор­моқ­да. Бу борада эътибор талаб жиҳатлардан бири – бу муомала, ўзаро таъсир ва ўз­ли­ги­ни ўзгаларга намоён эта олиш қобилиятидир.

Давримиз инсонни мустақил фикрли шахс сифатида ҳар бир сонияда ўйлашга, фикрлашга, мулоҳаза юритиб, ўзи учун ху­ло­салар чиқаришга мажбур эт­моқ­да. Яъни, бу чексиз оламда биз ўзимизни ўзгаларсиз, ўз ман­фа­ат­ларимизни ўзгалар ман­фа­атисиз тасаввур қила ол­ма­ган­ми­з учун ҳам ижтимоий психологияни билишга мажбур­ми­з. Зеро, мустақил давлатимизнинг сиёсати Инсон ман­фа­атини ҳимоя қилиш, унинг учун муносиб турмуш тарзини яратиш экан, бу ишларни амалга ошириш учун бўлғуси мутахассис, педагог-ўқитувчи, зиёли ижтимоий борлиқ қонуният­ла­ри­ни билиши ва ундан маромида фойдалиб, турмуш нормаларига бўйсунган ҳолда жамиятда ўзининг муносиб ўрнини эгаллаб, фуқаролик бурчини адо этишга тайёр бўлишини даркор. Шу нуқтаи назардан олиб қаралганда, талабалар ҳукмига ҳавола этилаётган “Ижтимоий психология” дарслиги шахс ва жамият муносабатлари қонуниятларини тавсифлашга бағишлангандир.

Зеро, мустақиллик йилларида ёш авлод кундалик муомаласи ва турмуш тарзининг жамият нормаларига мослиги уларда соғлом ғоя ва дунёқарашнинг шаклланишига реал заминдир. Бу ҳақда давлатимиз раҳбари Ислом Каримов: “Ўзининг ҳаётини, ол­ди­га қўйган мақсадларини аниқ тасаввур қила оладиган, ўз келажаги ҳақида қайғурадиган миллат ҳеч бир даврда миллий ғоя ва миллий мафқурасиз яшамаган ва яшай олмайди”¹, деб таъкидлаганлар. Юқоригилардан келиб чиққан ҳолда, биз жамиятимиз ҳаётида рўй бераётган барча ўзгаришларнинг ижтимоий-психологик моҳиятини бўлғуси мутахассислар томонидан ўзлаштирилишига кўмак

¹Каримов И.А. Жамиятимизнинг мафқураси халқни-халқ, миллатни миллат қилишга хизмат этсин. 7 жилд. – Т.: «Ўзбекистон», 2002. – Б. 89.

берувчи илмий манбаларнинг аҳамиятини яна бир маротаба таъкидлашни истардик. Зеро, мамлакатимизда ўзининг **сифат босқичи** доирасида муваффақиятли амалга оширилаётган Кадрлар тайёрлашнинг Миллий дастури барча ишларимизнинг амалдаги ғоявий йўналишини белгилайди ва юртбошимиз Ислоом Каримов таъкидлаганларидек, “ёшларимизнинг иймон-этиқодини мустаҳкамлаш, иродасини бақувват қилиш, уларни ўз мустақил фикрига эга бўлган баркамол инсонлар этиб тарбиялаш”² ишининг самарадорлигига улуш бўлиб қўшилади.

Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасидаёқ, юртбошимиз ёшларимизга жуда катта ишонч билдириб, “Республикамизнинг бугунги ва эртанги тақдири ёш авлоднинг касб маҳорати, интеллектуал даражаси, маънавий тараққиёти, жисмоний соғломлигига боғлиқ”³ деганларида катта маъно бор. Бу сўзлар биз тарбиялаётган ҳар бир ёшнинг жамият олдидаги масъулияти ва мамлакат тараққиётидаги беназир ўрнини ҳам билдиради. Зеро, давлатимиз раҳбари ёшларни Ўзбекистоннинг энг катта бойлиги, меҳнат ва интеллектуал фаолиятдаги захираси сифатида доимо ардоқлаб, уларни тарбиялаш ишини давлат аҳамиятига молик иш сифатида белгилаганликлари ҳеч кимга сир эмас. Ҳали мамлакатимиз мустақил бўлмаган пайтдаёқ, Президентимиз Ислоом Каримов ўзбекистонлик фаол жамоатчилик вакиллари билан учрашиб, уларга “Мана шу бебаҳо бойлигимизни сақлаб қолиш, ёшларимиз тарбияси учун, уларнинг бахтли, тўкин, мазмунли ҳаёти учун ҳеч нарса аямаслигимиз керак. Ёш авлод тарбияси ҳақида гапирганда зиёлиларимизнинг ўрни алоҳида эканлигини эътиборга олиш керак.”⁴ деганларидаёқ, барча зиёли-олимлар олдида шахс ва жамият муносабатларига алоҳида эътибор қаратиб, бу йўлда янгича фикрлаш фалсафасини яратишга чақирганликлари йил сайин аён бўлмоқда. Ушбу масалаларни ёритишда эса ижтимоий психология фанининг ўрни ва роли ўзига хосдир. Чунки у мамлакатдаги ижтимоий психологик вазиятни инобатга олган тарзда шахс тарбиясидаги ҳам ижтимоий, ҳам психологик омиллар таъсирини комплекс тарзда ўрганувчи фан ва амалиёт йўналишидир.

Дарслик Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим

²Каримов И.А. Миллий истиқлол мафқураси – халқ этиқоди ва буюк келажакка ишончдир. – Т.: «Ўзбекистон», 2000. – Б. 11.

³ Каримов, Ислоом Абдуғаниевич. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида / И.А. Каримов.-Т.: «Ўзбекистон», 2011.- 115 б.

⁴ Ўша манба, 141 б.

Вазирлигининг тавсиясига кўра ёзилган бўлиб, касб таълими йўналишида олий малакали мутахассис-педагоглар тайёрловчи олий ўқув юртлирининг бакалавр ҳамда магистр талабалари учун мўлжаллангандир. Китобда шахс тараққиёти учун муҳим бўлган омил ва жиҳатлар, жумладан, ундаги фикрлаш жараёнлари, инсондаги фикрнинг мустақиллиги, ташқи ижтимоий муҳитга киришиб кетиши, жамият нормалари ва ижтимоий ролларни ўзлаштириши, гуруҳда ўзини тутиши, профессионал юксалишига тўртки бўлувчи муҳим омиллар, яъни, шахснинг маънавияти, мафкураси, ахборот хавфсизлиги, турли ижтимоий гуруҳлардаги мақоми, шахслараро муносабатлар ва низолар каби қатор масалалар ёритилган. Дарслик муаллифнинг ушбу йўналишда илгари нашр эттирган қўлланмаларининг тўлдирилган, такомиллаштирилган нусхасидир.

Профессор В.М. Каримова

1-боб. ИЖТИМОЙ ПСИХОЛОГИЯ ФАН СИФАТИДА

1.1. Ижтимоий психология фанининг предмети ва вазифалари

Ижтимоий психология жуда қадимий ва шунинг билан бирга у ўта навқирон фандир. Унинг қадимийлиги инсоният тарихи, маданияти ва маънавиятининг қадимий илдизлари билан белгиланади. Улар аслини олиб қараганда, у ёки бу жамиятда яшаган кишилар ўртасидаги ижтимоий муносабатларнинг ва тафаккурнинг ҳосиласи эканлиги билан эътироф этилса, ижтимоий психология ўз услубияти, предмети ва фанлар тизимида тутган ўрнининг янгилиги инсоният тараққиётининг энг янги даврида шаклланганлиги ва ривожига туртки берганлиги билан тавсифланади. Дарҳақиқат, ижтимоий психологиянинг фан сифатида тан олиниши хусусида сўз борар экан, унинг расман эътироф этилиши 1908 йил дейилади. Чунки айнан шу йили инглиз олими *В.Макдугалл* ўзининг “Ижтимоий психологияга кириш” китобини, америкалик социолог *Э.Росс* эса “Ижтимоий психология” деб номланган китобини чоп эттирган эди. Бу асарларда биринчи марта алоҳида фан – ижтимоий психологиянинг мавжудлиги тан олинди ва унинг предмети таъриф берилди. Иккала муаллиф ҳам – бири психолог, иккинчиси социолог бўлишига қарамай, бу фаннинг асосий предмети ижтимоий тараққиёт ҳамда психик тараққиёт қонуниятларини уйғунликда ўрганишдир, деган умумий хулосага келишган. Тўғри, мазкур муаллифларнинг ҳар хил фан соҳасининг вакили эканлиги, уларнинг ижтимоий-психологик ҳодисалар табиатини ёритишга нисбатан ўзига хос қарашларининг мавжудлиги ва бундай ёндашув то ҳозиргача давом этаётганлигига асос бўлди. Рус олимаси *Г.М.Андреева*⁵ таъкидлаганидек, ижтимоий психология соҳасида ишлаётган мутахассиснинг аслида ким эканлиги – психологми, файласуфми ёки социологми, – унинг ушбу фан предмети ёндашувида ўз аксини топади, чунки агар у социолог бўлса, ижтимоий қонуниятларни аввал бошдан жамиятдаги анъаналар ва умумий қоидалар тилида тушунтиришга интилса, психолог – конкрет олинган шахс психологиясининг қонуниятларини умумжа-

⁵ Андреева Г.М. Социальная психология. - М.: изд-во «АСПЕКТ ПРЕСС», 2002 – 364 с.

мият қонун-қоидаларига татбиқ этишга ҳаракат қилади. Нима бўлганда ҳам, шуни асосли тарзда эътироф этиш зарурки, ижтимоий психологиянинг алоҳида фан бўлиб ажралиб чиқишига сабаб бўлган илмий манбалар икки фан – психология ва социология фанларининг эришган ютуқлари ва ҳар қайсисининг доирасида маълум муаммоларнинг ечилиши учун яна қўшимча алоҳида фаннинг бўлиши лозимлигини тан олиш туфайли юзага келди. Шунинг учун ҳам узоқ йиллар мобайнида ижтимоий психология соҳасида тадқиқотлар олиб бораётган олим ёки изланувчининг кимлигига қараб, изланишларнинг натижаларида у ёки бу ёндашув – психологик ёки социологик ёндашувнинг устуворлиги яққол кўзга ташланади. Демак, бу фаннинг туғилиши, ўз предмети соҳасини аниқлаб олишига сабаб бўлган социология ва психология фанлари, Г.М. Андреева таърифлагандек, аслида унинг “ота – оналаридир”.

Умумий ҳолда, ҳозирги кунда ижтимоий психологиянинг предметини қуйидагича таърифлаш мумкин: *ижтимоий психология – одамларнинг жамиятда ҳамкорликдаги иш фаолиятлари жараёни давомида уларда ҳосил бўладиган тасаввурлар, фикрлар, эътиқодлар, гоялар, ҳис-туйғулар, кечинмалар, турли хулқ-атвор шакллари тушунтириб берувчи фан, шахс ва жамият ўзаро боғлиқлигида содир бўладиган психологик ходисаларни таҳлил этувчи илмий йўналишдир*. Демак, ҳар бир шахснинг жамиятда яшаши, унинг ижтимоий нормаларига риоя қилган ҳолда ўзига ўхшаш шахслар билан ўрнатадиган мураккаб ўзаро муносабатлари ва уларнинг таъсирида ҳосил бўладиган ходисаларнинг психологик табиатини ва қонуниятларини тушунтириб бериш – ижтимоий психологиянинг асосий вазифасидир. Шу каби умумий таърифлардан яна бири - *ижтимоий психология турли ижтимоий вазиятларда рўй берадиган ижтимоий мулоқотнинг мураккаб шакл ва механизмларини ўрганувчи фандир*.

Шуни мамнуният билан эътироф этиш жоизки, Ўзбекистон Республикаси Олий мажлисининг IX сессиясида Республикамиз Президенти Ислам Каримов олий таълимни ислоҳ қилишда ва малакали кадрларни тайёрлашда ижтимоий психологиянинг фан сифатида алоҳида ўрни борлигига жамоатчилик диққатини қаратди. Дарҳақиқат, етук кадр бўлиш учун шахс нафақат ўз иқтидори, билими ва савиясини ошириши зарур, балки жамиятда турлича ижтимоий муносабатлар тизимига тайёр бўлмоғи, ижтимоий

фаолиятни бошқаришнинг, одамлар билан турли жамоаларда ишлаш, ходимлар фаолиятини мувофиқлаштиришга оид илмий қонуниятлар ва қоидаларни мукамал эгалламоғи зарур. Бошқарув, маркетинг ва менежмент, таълим ва тарбия соҳаларида, айниқса инсон омили ва уни бошқаришнинг психологик тизимини билиши – жамиятда соғлом инсоний муносабатларни шакллантириш орқали уни камол топтириш йўлидир. Шунинг учун бугунги кунда юртбошимиз таъкидлаганидек, ижтимоий психология ва умуман ижтимоий фаолият билан шуғулланувчи фанларнинг асосий вазифаси – баркамол авлод тарбиясини таъминловчи барча маънавий, рухий ва инсоний муносабатлар моҳиятини таҳлил қилиш, уларни бошқаришнинг энг самарали усулларини ҳаётга татбиқ этишдир. Бу ўринда, айниқса, ижтимоий тафаккурнинг, янгича дунёқараш ва муносабатларнинг шаклланишини, инсоннинг ўзига ва ўзгаларга таъсир этишнинг механизмларини ўрганиш энг долзарб масалалардандир. Чунки мамлакатимизнинг биринчи Президенти Ислом Каримов мустақилликка эришиш бўсағасидаёқ, “республикада вужудга келган ижтимоий-сиёсий ва социал-психологик вазият бизни жуда ташвишлантирмоқда”⁶, деб, бу вазиятни барқарорлаштириш учун ижтимоий психологик омилларни ўрганиш, таҳлил қилиш ва амалий чоралар кўришга жамоатчиликнинг диққатини тортган эдилар. Лекин минг афсуски, у пайтда ижтимоий психология фан сифатида ҳали юртимизда ривожланмаган, бу соҳада фундаментал ва амалий илмий тадқиқотлар ўтказувчи марказлар мавжуд эмас эди. Фақат мустақилликка эришганимиздан кейингина мамлакатимизда илм-фан тараққиёти учун яратилган шарт-шароитлар боис бу фан ҳам шаклланиш палласига ўтди. Ижтимоий психология алоҳида фан сифатида нафақат бўлғуси психологлар ҳамда педагогларга, балки халқ хўжалигининг турли тармоқлари учун малакали, олий маълумотли кадрлар тайёрловчи олий ўқув юрларида ҳам ўқитилмоқда.

Хўш, бугунги кунда ижтимоий психология фан сифатида ўз баҳс мавзусини ва предметини қайси объектларга қаратмоқда?

Биринчидан, унинг асосий йўналиши кичик гуруҳлар ва жамоалар психологиясини ўрганишдан иборатдир. Ҳар бир шахс ҳамиша маълум ижтимоий гуруҳлар доирасида фаолият кўрсатади. Бу унинг оиласи, меҳнат жамоаси, кўча-куйдаги норасмий

⁶ Каримов, И. А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида.-Т.: “Ўзбекистон”, 2011.- 52 б.

гуруҳдаги дўстлари давраси, ўқув жамоаси, синф, аудитория, бошқарув муассасалари ва ҳоказо. Шахсинг якка ва турли гуруҳлар доирасида ўзини тутиши, хулқ-атвори, мавқеи, унга ўзига хос гуруҳий таъсирлар, гуруҳдаги шахслараро мослик, лидерлик, гуруҳий тазйиққа берилувчанлик каби қатор ҳодисалар аслида ўша гуруҳларни бошқариш, соғлом ўзаро муносабатлар шароитини яратиш – бу одамларни самарали ўзаро мулоқотга ўргатишнинг заруриятидир. **Бошқарув психологияси** ижтимоий психологиядан ажралиб чиққан татбиқий соҳа бўлиб, у ҳозирги кунда халқ ҳўжалигининг турли тармоқларида инсонлар фаолиятини бошқариш билан боғлиқ бўлган муаммоларни, гуруҳий ҳамда гуруҳлараро мулоқотни самарали ташкил этиш ва биргаликдаги фаолиятни такомиллаштириш механизмларини ўрганади.

Иккинчидан, шахсинг ижтимоий-психологик қиёфаси масаласи ҳам бугунги кундаги ўзгаришлар ва маънавий жиҳатдан покланиш даврида ўта муҳим соҳадир. Зеро, ҳар бир шахсинг жамиятда рўй бераётган туб ислоҳотларга муносабати, уларни идрок қилиш ва англаш даражаси, ўз-ўзига нисбатан муносабатининг табиати, хулқидаги ижтимоий мотивлар ва йўналишлар катта аҳамиятга эгадир. Айниқса, боланинг вояга етиши жараёнида унинг ижтимоийлашуви, яъни ижтимоий муносабатлар муҳитига кириб бориши, ижтимоий таъсирларни онгига сингдириши ва у ёки бу турдаги хулқ андозаларини мустаҳкамлаш, мафкуравий дунёқарашининг шаклланиши жараёнларининг психологик табиатини текшириш баркамол шахсни вояга етказиш дастурини яратиш учун зарур. Лекин ҳар бир шахсда бу жараён ўзига хос тарзда рўй бериши сабабли, ижтимоий психологияда унинг ижтимоий типлари фарқланади ва ҳар бир мураббий ёки тарбиячи уларни билиши амалий аҳамият касб этади.

Учинчидан, жамият миқёсида рўё берадиган оммавий ҳодисалар ҳам ижтимоий психология учун татбиқий аҳамиятга эга. Чунки алоҳида шахс тарбиясида оммавий ҳодисаларнинг, катта гуруҳларнинг таъсирини инкор этиш – масалага бир ёқлама ёндашишга баробардир. Масалан, шахс учун у мансуб бўлган миллат, элат ёки халқнинг руҳияти, унинг онгидаги асрлар давомида сақланиб келаётган анъаналар, расм-русумлар, ақидалар, удумлар, фаолият стереотиплари кабилар ўз муайян таъсир кучига эга. Миллатнинг руҳи илк болаликдаёқ шахс онгига у ўзлаштирган миллий тил орқали, оила муҳитида шаклланади. Шу каби ва бошқа оммавий

Bu tanishuv parchasidir. Asarning to'liq versiyasi <https://kitobxon.com/uz/asar/638> saytida.

Бу танишув парчасидир. Асарнинг тўлиқ версияси <https://kitobxon.com/uz/asar/638> сайтида.

Это был ознакомительный отрывок. Полную версию можно найти на сайте <https://kitobxon.com/ru/asar/638>